

Ius murmurandi – A betűk és a szavak ereje az 1960-as években*

A nemrégiben megjelent *A Parasztpárt két évtizede* című monográfia végigkövette a Nemzeti Parasztpárt működését 1960 elejéig, amikor a párt József nádor téren levő irodáját felszámolták. A népi mozgalom politikai szervezetének története ugyan lezárult ezzel az aktussal, ám a mozgalom története nem. A Parasztpárt működése ugyanis csak formálisan fejeződött be 1960 elején, amikor a központi irodát felszámolták. Nemcsak a Kádár-rendszer hanyagsága lehetett az oka annak, hogy a Nemzeti Parasztpárt központi irodájának telefonszáma még évekig szerepelt a budapesti telefonkönyvben, hanem a sors keze is irányíthatta a gondatlan szerkesztők tollát. A Parasztpárt ugyanis csak egyik vonulata volt annak a népi mozgalomnak, amely az 1930-as évek közepétől Magyarország egyik legjelentősebb szellemi és – mondjuk ki ismét – politikai mozgalma volt. A politikai párt, a Nemzeti Parasztpárt 1939-es megalakulása, majd – Petőfi Pártként – 1956-os újraéledése egy folyamat része, mely fontos, de nem egyedüli megszólalása volt a mozgalomnak.

Rövid, gondolatébresztő tanulmányommal arra kívánok rámutatni, hogy az elmúlt hatvan évben a népi mozgalom változatos formában – politikai képviselet nélkül ugyan –, de töretlen irányvonallal volt jelen a magyar politikatörténetben. Mondandóm annak az összefoglaló monográfiának az első fejezeteit érinti, mely – mintegy a Nemzeti Parasztpárt útjáról készített kötet folytatásaként – 1956. november 4-étől az 1987. szeptemberi első lakiteleki találkozóig tekinti át a mozgalom történetét. Álláspontom szerint kontinuitás, egyértelmű összetartozás igazolható a népi mozgalom fejlődéstörténetében az 1930-as évek közepétől 1987 őszéig.

Bevezetőként szeretnék egy fogalomzavart tisztázni. A népi mozgalom, mint a Kádár-rendszert bíráló, ellenző politikai mozgalom, 1956. november 4-étől kezdődően folyamatosan jelen volt a magyar társadalomban. Mindig alkalmaz-

SZEREDI PÁL (1955) történész. Kutatási területe a népi mozgalom, a Nemzeti Parasztpárt története és Kovács Imre életpályája.

* Elhangzott a Magyar sors – parasztsors című konferencián Budapesten, az Uránia Filmszínházban, 2014. szeptember 19-én.

kodva a lehetőségekhez és a feltételekhez, de fenntartotta az ellenállás szellemét. Fontosnak tartom tehát rögzíteni, hogy az autokrata rendszerrel szembeni népi ellenállás különféle formái nem a hetvenes-nyolcvanas években alakultak ki, hanem 1956 ősztől tetten érhetők különböző kezdeményezésekben, szervezkedésekben, javaslatokban. Csizmadia Ervin 1995-ben megjelent, a magyar demokratikus ellenzék történetéről készített monográfiája,¹ amely a Kádár-rendszer ellenzékének történetét dolgozta fel, csak apró mozzanataiban érinti a népi ellenállás néhány részletét. Ebben a műben is és a közfelfogásban is úgy szerepel a rendszer ellenzékének két ága, mint a demokratikus ellenzék és a népi ellenzék. Ezek a fogalmak azonban az MSZMP Politikai Bizottságában születtek, és sajnos a közbeszéd ezt vette át, sőt Csizmadia könyve is ezt erősítette. Az MSZMP PB 1982. március 30-ai ülésén tárgyalta az 1980. december 9-én hozott ellenzék-határozat végrehajtásának tapasztalatait. Az MSZMP KB Tudományos, Közoktatási és Kulturális osztályának előterjesztésében az ellenzéki, ellenséges csoportosulást két szárnyra bontották: „A létező csoportosulások közt felismerhető egy polgári beállítottságú, álradiális, kozmopolita vonásokkal rendelkező csoport és egy nacionalista nézeteket valló, a népies hagyományokra hivatkozó mag.” A Kornidesz Mihály vezette osztály jelentésében fordul elő először a polgári (kozmosopolita) és a népies (nacionalista) megjelölés. A rossz emlékű 1958-as, népi írókról szóló állásfoglalás népies szóhasználata ebben az anyagban is szerepel, de figyelemre méltó a nacionalista jelző megjelenése is.

Ugyanezen osztály – akkor már Radics Katalin vezetésével – az 1986. július 1-jei, az ellenzéki-ellenséges csoportok tevékenységével összefüggő politikai feladatokról szóló előterjesztésében már polgári radikális és nacionalista vagy nemzeti radikális csoportról szól. A nacionalista jelző továbbra is rátapadt a népi mozgalom alapján álló és a nemzeti érdekeket mind a kisebbségi magyarság, mind a nemzeti kultúra megőrzésében konokul hangoztató ellenzéki csoport megjelölésére. Az ellenzéki csoportok elkülönítésére, megkülönböztetésére használt fogalmakat tehát az MSZMP apparátusa vezette be az 1980-as évek közepén, s itt volna az ideje, hogy átértékeljük és megváltoztassuk ezt a fogalomértelmezést ennyi év és ennyi ráként „szennyeződés” után.

Véleményem szerint pontatlan, helytelen, téves és félrevezető az MSZMP által bevezetett fogalomhasználat. Csizmadia Ervin monográfiája a hetvenes években kialakuló polgári, a marxizmus bizonyos ágaiból elinduló s onnan a polgári demokrácia-felfogásig eljutó liberális ellenzéki gondolkodás történetének összefoglalása. Az abban megjelenő népi ellenzéki elnevezés megtévesztő. Úgy állítódik be, mintha lett volna egy demokratikus és egy népi, nemzeti, sokszor nacionalistának bélyegzett ellenzék. Mintha ez utóbbi nem is demokratikus felfogást képviselt volna.

Tegyük helyre tehát a fogalmakat. A népi ellenzék megnevezés helyett pontosabb a nemzetépítő demokratikus ellenzék kifejezést használni. Egyrészt, mert a népi mozgalom szellemiségében fellépő ellenzéki személyek és csoportok

1 Csizmadia Ervin: *A magyar demokratikus ellenzék, 1968–1988*. Budapest, 1995, T-Twins Kiadó.

tosulások, szerkesztőségek valóban demokratikus társadalomért harcoltak, s mert eszményeik alapja a független magyar nemzet megteremtése volt, s nem valamilyen ködös nemzeti nacionalizmus képviselte. Ezek a nemzetépítő gondolatok folyamatosan jelen voltak a magyar szellemi életben 1956 novemberétől s nem csak a hetvenes évektől. Az idegen beavatkozással megtört felkelést követően a népi mozgalom tagjai lapok, folyóiratok szerkesztőségeiben, kiadók és baráti társaságok összejövetelein próbálták menteni a nemzeti érdekek, a sajátos magyar demokratikus út elért eredményeit. Itt lenne az ideje, hogy szakítson a közbeszéd a félrevezető népi ellenzék megnevezéssel, s illessük valós tartalmának megfelelően nemzetépítő demokratikus ellenzéknek.

A mi hibánk, talán bűnünk is, hogy ennek az ellenzéknek a története még nincs feldolgozva, s készülő monográfiámban pontosan ezt a hiányosságot igyekszem pótolni. Bemutatni és igazolni – dokumentumok és a tények segítségével – a magyar társadalomban folyamatosan jelenlevő, változatos formákban mindvégig ellenzéki álláspontot betöltő nemzetépítő demokratikus csoportok működését.

Kezdjük talán a legelején. A sokszor és sokak által emlegetett, majd ugyanazok által szemérmesen feledésre ítéltetett Bibó István, az 1956. november 2-án megalakult második Nagy Imre kormány államminisztere, 1956. november 4-ének reggelén fogalmazta meg első javaslatsorát – az ismételt szovjet megszállást követően – a magyar nemzetállam megmaradásának érdekében. Bibó István a Petőfi Párt képviselőjeként volt a kormány tagja. Miközben más kormánytagok a bőrüket mentették, vagy revídiáltak nézeteiket, Bibó kitartott helyén a Parlamentben, s kibontakozási javaslataival menteni próbálta a menthetőt. Javaslatait a Petőfi Párt vezetőivel egyeztette, terjesztését, más politikai csoportokkal való egyeztetését ez a párt végezte.

Mit is ajánlott Bibó 1956 őszén? Nem kalandor fegyveres ellenállást s nem merev, elutasító politikai ellenszegülést. Alkut ajánlott, együttműködést, kibontakozást. „A demokratikus pártok és szervezetek készek részt venni a jelenlegi politikai helyzetből való kibontakozásban” – hangoztatta feljegyzésében. A jugoszláv nagykövetségre menekült Nagy Imréhez írott levelében – felismerve azt a zsákutcát, melybe a szovjet kormány önmagát bekormányozta – azt javasolta, hogy a Nagy Imre kormány „minden józan kompromisszumban benne legyen, mely a magyar szabadság és függetlenség biztosítása mellett a szovjet presztízs mentésére és a bedőlt kommunizták békés elvonulására irányul”. A Vörös Hadsereg beavatkozását nem lehetett eliminálni, politikai realitása nem volt egy olyan megoldásnak, mely ezt figyelmen kívül hagyja. Bibó javaslata visszavonulási terepet ajánl, olyan megoldást, melyben nem sérül a Szovjetunió nemzetközi tekintélye, s nem kényszerül addigi támogatóitai megtagadására. Kompromisszum, mely menti a függetlenséget és önállóságot, eloszlatja a „keleti birodalom” biztonságpolitikai félelmeit, elkerüli az újabb vérengzést, együttműködést ajánl az arra hajlandóknak.

Bibó ugyanebben a levélben – felmérve a Kádár-féle ellenkormány szerepét – azt javasolta – egy későbbi kormányátalakítás esetére –, hogy „...a kormány

tagjai nem ellenzik – ha ez akkorra erkölcsileg lehetséges marad vagy lehetségessé válik –, hogy később Kádár János újból tagja legyen a kormánynak, mint aki feltevésem szerint egy becsületes, de megzavarodott kommunista, s jelenléte esetleg hasznos lesz a hozzá hasonlók megnyerésére.”

Érdemes újból elővenni, s higgadtan értékelni a Bibó-féle memorandumot, a parasztpártiak, a népi írók által ajánlott kompromisszumos javaslatokat. Indulatmentesen, az akkori helyzet valós értelmezése alapján kellene ezeket a gondolatokat elemezni, tartalmukat értelmezni. Bibó jöttányit sem engedett a felkelés követeléseiből, ám azok megvalósítását egy más úton, a helyzet adta lehetőségek figyelembevételével próbálta elérni.

A későbbi hónapokról, évekről megismerhető tények birtokában kimondhatjuk, hogy nem volt más alternatíva a felkelés eredményeinek megmentésére, mint amit Bibó és mögötte a Petőfi Párt, a népi mozgalom képviselői kínáltak. Tragédiája a magyar ellenállásnak, hogy a Petőfi Párt javaslatai mellé nem sorakoztak fel az akkori ellenzéki erők, a felkelés itthoni és külföldi képviselői is megosztottak voltak a lehetőségek kihasználásában. A történelem Bibót igazolta.

Az előbbieken alapján a nemzetépítő demokratikus ellenzék egy másik fontos sajátosságát, jellemzőjét is érdemes értelmezni. Az elmúlt évtizedekben sokszor érte az a vád a nemzetépítő demokratikus ellenzékkel, hogy partnernek tekintette a Kádár-rendszert, tagjai szerepet vállaltak annak intézményrendszerében, bizonyos intézkedéseit elfogadták. Megalkuvással, kollaborációval illettek egyeseket. Ha a tényeket nézzük, s nem indulattal, előítéletekkel vizsgálódunk, akkor nyugodt szívvel lehet ezeket a vádakat visszautasítani. A nemzetépítő demokratikus ellenzék valóban nem vonult illegálisba, nem használt partizánmódszereket, hanem a nyilvánosság fórumain, véleményét és törekvéseit vállalva, hangoztatva állt az emberek elé. Nem titkos paktumokat kötött, földalatti akciókat szervezett, hanem elmondta, megmutatta milyen úton jár, vállalva az elhallgattatás kockázatát, de egyben az életben maradás és megmaradás göröngyös útját is. A nemzetépítő demokratikus ellenzék nem kollaborált, hanem mindig a lehetőségeket akarta a legmesszebbmenőkig kihasználni. Nyíltan. Úgy, hogy ahhoz csatlakozni lehessen. Nem gerillaharcot folytatott, hanem ellenállt. Alternatívát kínált a fennmaradásért. Kosztolányi Dezső írta egyik Arany Jánosról szóló esszéjében, hogy Arany úgy tudott az asztaltól felállni, hogy nem söpört le minden morzsát róla. A nemzetépítő demokratikus ellenzék felállt attól a jelképes asztaltól, összeeszkábált egy másikat, s mellé telepedett, de gondolatai, művei morzsáit otthagya annál a másik asztalnál is, hogy látható, hallható, olvasható, végső soron választható legyen. Az új asztalhoz pedig odaülhetett bárki, aki elfogadta az asztaltársaság alapelveit, nem sértette a nemzeti érdekeket. A népi mozgalom tagjai alkalmatlanok voltak a földalatti tevékenységre, műveiket, gondolataikat csak nyilvánosan tudták kifejteni, érvényesíteni, a „zárt nyilvánosság”, a szamizdat idegen volt felfogásuktól.

A nyilvánosság vállalása, az „ahogyan lehet” elv elfogadása nem kollaborálás, hanem a realitás felismerése. Eredményeket kellett elérni ugyanúgy 1956

telén is, amint később a hatvanas-hetvenes-nyolcvanas években. Eredményeket és nem áldozatokat. Jobbítást elérni, s nem az ellentétek élezését, a „minél rosszabb, annál jobb” hamis illúzióját szorgalmazni. Szövetségeket keresni, s nem „berúgni” az ajtót, „ördögöt” festeni a falra.

De folytassuk kronologikus sorrendben a történetet. Amikor bebizonyosodott, hogy a Bibó által javasolt politikai kibontakozás megfeneklett, akkor Püski Sándor és a népi írók ismét a kultúra nyújtotta lehetőségek felé fordultak. 1957 januárjában, amikor a Kádár-kormány bejelentette, hogy nem ismeri el a politikai pártok működését, Püskiéek elindították a Magyar Írás Kulturális Szövetkezet szervezését. Lapengedélyért folyamodtak, melyre előzetesen jóváhagyást is kaptak, könyvkiadói programot dolgoztak ki. A politikai egymásnak feszülés viszonyai között az ellenállás terepét a kultúra területére helyezték át. A nemzetállam eszméje a könyvekben, a lapok hasábjain élhetne tovább.

A megmaradás és az építkezés gondolata fejeződik ki a kulturális szövetkezet által kiadni szándékozott Magyar Írás folyóiratra vonatkozó elképzelésből: „Távol áll tőlünk az a szándék, hogy a *Magyar Írásban* egyedül ún. népi írók dolgozzanak. A Kortárssal kötött kapcsolatunk is annak dokumentálása, hogy nem törekszünk elkülönülő szerepre. A folyóirat lapjait meg akarjuk osztani a haladó nemzeti irodalom minden megfelelő művészi szinten álló tagjával” – írták a szövetkezet alapítói, többek között Németh László, Illyés Gyula, Bernáth Aurél, Tamási Áron. A félhavonta 8 ív terjedelemben megjelenő irodalmi folyóirat felelős szerkesztőjeként Farkas Ferencet, kiadójaként Püski Sándort, szerkesztőjeként az előbb említetteken túl Féja Gézát, Kodolányi Jánost, Remenyik Zsigmondot, Sinka Istvánt, Szabó Lőrincet, Szabó Pált és Veres Pétert jelölték meg a Szirmay Istvánnak, a Tájékoztatási Hivatal elnökének címzett levelükben. A lapengedélyt mégsem kapták meg. Ennek oka egy szerencsétlen félreértésből adódott.

1957. január 20-án tartották a Magyar Írás Lap- és Könyvkiadó Szövetkezet alakuló közgyűlését. Ott Illyés Gyula és Veres Péter bejelentette, hogy a kormány részéről felkereste őket Kállai Gyula, s elmondta, hogy a feloszlott írószövetség helyébe egy irodalomtanácsot kívánnak felállítani mindaddig, amíg az szövetség meg nem alakul. Illyés, Németh László és Veres Péter részvételét kérte a tanácsba. Illyésék azt is elmondták, hogy Kállai tudott a népiek lapalapítási szándékáról, s ígéretet tett arra, hogy február végével megkapják az engedélyt rá, sőt Köpeczi Béla, aki akkor a Kiadói Főigazgatóság vezetője volt, 40 tonna nyomdapapír kiutalását is jóváhagyta. Az alakuló gyűlés egyhangúlag úgy foglalt állást, hogy a három népi író vegyen részt az irodalomtanács munkájában, ezzel is előmozdítva egy későbbi kibontakozást. Németh László nem volt jelen – ő január közepén leutazott Sajkódra –, de Tamási Áron biztosította a jelen levőket, hogy Németh elutazása előtt kijelentette: amit a közösség elfogad, ő ahhoz tartja majd magát.

Németh azonban a többiektől függetlenül levelet írt Kállainak Sajkódról, miután a rádióból értesült az irodalomtanács tagóságáról, melyben kijelentette, hogy ő nem tekinti magát írónak, nem is akar többet író lenni, s nem vállalja a tagságot. Amikor erről Illyés értesült, ő is visszalépett, Veres pedig követte a másik kettőt.

Egymással nem egyeztettek, mindegyikük indulatosan, elhamarkodottan reagált az eseményekre. A kormányzat nyílt támadásnak tekintette a népi írók visszakozását, s március elején határozatban utasította el az engedélykérést.

Püski Sándor 1962-ben, kihallgatási jegyzőkönyve szerint azzal indokolta a szövetkezet kezdeményezését, hogy „ha már hódított terület lettünk, és egy nagyhatalom eszköze, legalább a kulturális területre vigyük át és ott vezessük le a nemzet megnőtt energiáit, s ne hagyjuk, hogy eredménytelen és szörnyű áldozatba kerülő politikai bugyborékolásban pocsékolódjék el. Nem kaptunk rá lehetőséget, pedig – még ma is hiszem – pozitív eredménye lett volna a rendszer számára is.”

Püskiéék javaslata elhalt a kultúrpolitika szűklátókörűségén, ám a népi írók nem adták fel különvéleményüket, keresték a kompromisszumokat még a legnehezebb időkben is. Jól mutatta ezt a híres, hírhedt népi írókról szóló állásfoglalással szembeni megnyilvánulásuk. A Kádár-kormányzat is felismerte, hogy a népi mozgalom eszmeisége az az olvasztótégely, melyben a különböző irányzatok egymásra találhatnak, s ezért kellett külön határozatban megrendszabályozni, elhallgattatni, esetenként megvesztegetni a kör tagjait. Nem eltitkolnia kell a népi mozgalomnak azon barátait sorsát, akik feladták elveiket, s beálltak a sorba, hanem rámutatni tévedéseikre, meghasonlásukra. Nem szemérmesen suttozni kell a jelentőkről, az ügynökökről, hanem kimondani nevüket, feltárni motivációikat.

A nemzetépítő demokratikus ellenzék történetének folyamát folytathatnánk a Püski Sándorék s más a népi mozgalomhoz tartozó személyek és írók perbefogásának, elítélésének körülményeivel. Dokumentumokkal, belső használatra készült pártanyagokkal igazolható, hogy a Kádár-rendszer legveszélyesebb ellenzékének a népi mozgalom tagjait, támogatóit tekintette. Ennek megfelelően kemény retorziókkal kellett szembenéznük, a ius murmurandi, a mormogás joga azonban nem volt betiltható hatalmi eszközökkel. A Rózsadomb kávéházban összeülő baráti társaság – mely magát nem kis iróniával Népi Hurálnak nevezte a mongol országgyűlés után szabadon – az évtizedek alatt végig megőrizte az ellenállás lehetséges formáinak parazsát. Ennek az írásnak a terjedelme nem engedi meg, hogy a Bethlen Alapítvány alakításának kezdeményezésével, a folyóirat-indítási kísérletek elemzésével foglalkozhassam. Nem szabad szó nélkül hagyni a vidéki kulturális lapok szerkesztőségeiben tetten érhető a nemzetépítő demokratikus ellenzéki mozgolódást, mormogást sem, amint a budapesti kávéházak, kerthelyiségek összejövetelén megfogalmazódó leveleket, felszólamlásokat sem.

És akkor még nem is beszéltünk a népi emigráció hangjáról, amely idegesítő szellemként lebegett a Kádár-rendszer hivatalnokainak szobáiban. Mint például az *Új Látóhatár* elemzéseiből, vitáiból kiolvasható javaslatokról és Kovács Imréék kompromisszumkereső, de megalkuvást el nem fogadó kezdeményezéseiről, mint amilyen például az 1963-as Magyar Disputa volt.

A nemzetépítő demokratikus ellenzék története nélkülözhetetlen forrása a közelmúlt magyar történelmének, segít végérvényesen helyére tenni a népi mozgalom jelentőségét és súlyát a Kádár-rendszer éveiben, s bizonyítja a rendszerváltoztatáshoz vezető út kikövezésében betöltött szerepét.